

kiadói kötések esetében nem az a lényeg, hogy ki kötötte azokat, hanem az, hogy kinek a megrendelésére és költségén. Így tehát jogosan használhatjuk a Koberger-féle kiadói kötések fogalmát a XV. században.

Az összefoglalóban a szerző kijelöli a további feladatokat is. Legfontosabbnak tartja a hazai, a XV. század végén, XVI. század elején hazánkba került Koberger-nyomtatványok Magyarországon készült kötéseinek felkutatását. Ezek lennének Koberger budai könyvkereskedelmi kapcsolatainak kézzelfogható bizonyítékai.

A könyvhöz még hetvenöt képtábla tartozik, a kötéstáblák bélyegzőinek 1:1 méretben készült levonatainak fényképeivel. Szépek ezek is, a többi bőséges illusztráció is. Szerepük korántsem „csak” díszítő. Ezek nélkül szakember is aligha tudná nyomon követni a szerző mély elemzéseit, laikus megérteni is nehezen. Így viszont érvelés meggyőző, világos, további kutatásokhoz nélkülözhetetlen.

Külön ki kell emelni, hogy Rozsondai Marianne közli a témára vonatkozó irodalom csaknem teljes jegyzékét; a kötéskutatás iránt érdeklődőknek nagy szolgálata tette ezzel. A könyvben való eligazodást jól segíti a konkordancia-jegyzék, a be-kötött művek jegyzéke, a kötéstáblák csoportonkénti megoszlásának feltüntetése. A német nyelvű összefoglaló jó tömörítése a műnek.

Ismertetésünk befejezéseként: csak elismeréssel lehet szólni a szerző alapos, időigényes munkájáról, széles körű tájékozottságáról. Bár könyve elsősorban szakembereknek szól, mégis alkalmas arra, hogy a bibliofilek táborában a kötéskutatás iránti érdeklődést felkeltse, megalapozza, elmélyítse.

BEÖTHYNE KOZOCSA ILDIKÓ

Moritz Csáky: Von der Aufklärung zum Liberalismus. Studien zum Frühliberalismus in Ungarn. Wien 1981. 272 l. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften

A magyar történeti kutatás sajátos módon többnyire megállt 1795-nél, hogy azután nagy ugrással 1825-nél folytassa. Az indoklás az volt, hogy a magyar jakobinusok kivégzésével és bebörtönzésével a felvilágosodásból fakadó demokratikus és polgári törekvéseket elfojtották, s azok majd csak a reformkorban indulnak újra, előről kezdve mindent. E szerint a felfogás szerint az 1790-es évek és az 1820-as évek mozgalmai közt nincs összefüggés, nincs kapcsolat.

Csáky Móric ezt a kereken három és fél évtizednyi időt veszi vizsgálat alá, 1790-től 1825-ig. Elsősorban a kor politikai gondolkozása érdeklő, az, hogyan vélekedtek az emberek az államról, annak feladatairól, konkrétan a magyar alkotmányról, Magyarországnak a Habsburg-birodalomban való helyzetéről és a polgári irányba mutató politikai, valamint társadalmi reformról. Vizsgálja a könyv az itt élő különböző nemzetiségeket egybefogó Hungarus-tudat és patriotizmus jelenlétét, majd az új magyar tudatformák jelentkezését, amelyek már a nacionalizmus szellemében fogantak. Hogy nyomon követhesse az eszmék terjedésének útját, áttekinti az iskolarendszert, a tananyagot és a különböző iskolákból kisugárzó szellemet, mint ami formálta a közvéleményt, az emberek mentalitását. Kutatásaiban a szerző mindig az elsődleges anyaghoz nyúlt vissza, eddig alig vagy sehogyan sem nézett levéltári iratokat szólamtat meg, s amit külön is szeretnénk kiemelni, gazdagon idézi a korabeli nyomtatott és kéziratok röpirat-irodalmát. Figyelemre eddig alig méltatott brosrúkat, pár oldalas eszme-futtatásokat is bevon kutatásaiba mint a politikai és társadalmi gondolkodás forrásait.

A könyv legfontosabb eredményeit így foglalhatjuk össze: az 1790-es évek politikai és társadalmi reformtörekvései korántsem tűntek el 1795-tel. A rendőri terrornak sikerült megakadályoznia, hogy a politikai életben nyíltan szóhoz jussanak, a társadalom mélyében azonban tovább éltek. Az 1790-es nemesi patrióta-reformmozgalom és a magyar jakobinusok radikális társadalmi törekvései — mondja Csáky — kezdettől fogva sok szállal kapcsolódtak egymáshoz. A forradalmi próbálkozást a jakobinusok elleni per elnémította, a reformtörekvések azonban tovább éltek, az arisztokrácia egy része és a művelt köz-nemesség körében egyaránt. 1825-ben tehát nem a semmiből, a nullpontról indult a reformkorszak, hanem a 18. század végi hagyományok friss hajtásaként, a megváltozott körülmények között persze részben megváltozott tartalommal. A külső szemlélő előtt tetszhalottnak tűnő időszak, az 1790—1825 közötti évek — mondja Csáky — valójában a nagy változás ideje, amikor a felszín alatt a magyar politikai törekvések a felvilágosodásból átfordulnak a liberalizmusba. A felvilágosodás persze részben tovább él, egyre halványuló jelenségei feltalálhatók a reformkorban is, ahogy a liberalizmus csírái is jelen vannak már az 1790-es években. Míg azonban II. József halálakor még a felvilágosodás dominál, a reformkor kezdetén már a liberalizmus az irányító eszme.

Csáky Móric kutatásai egy eddig elhanyagolt korszakot helyeztek az előtérbe. Eredményei több vonatkozásban megkérdőjelezzik az eddigi uralkodó felfogást (anélkül, hogy a szerző erre utalna), amikor a reformtörekvések 1795 utáni, felszín alatti tovább élését bizonyítja, igazolva ezzel egyes korábbi nézeteket (H. Balázs Éva). Megállapításai bizonyára vitákat váltanak ki (egy Hajnóczy József által írt, a nevelés ügyével foglalkozó kézirat téves datálására a kritika már rámutatott), s ez további kutatásra ösztönöz. Egyrészt közjogi vonatkozásban (hogyan képzelték el a magyar vezető körök az országnak a Habsburg-birodalomban elfoglalt helyzetét), másrészt pedig a belső, társadalmi átalakulást, valamint magyarok és nem magyarok egymáshoz való viszonyát illetően. Csáky Móric a társadalmi vezető rétegek felfogását vizsgálja, a kutatásnak azonban a köznemesi rétegekre és a városi polgárokra is ki kellene terjeszkednie. Úgy véljük, ebben segítséget adhatnak többek közt a korabeli városi, családi könyvjegyzékek, hagyatéki leltárak könyvrajstomai, a cenzúra ellenére is igen élénk és nemegyszer szókimondó levelezés, valamint az iskolai tananyag és az oktatás szellemének ismerete. Csáky Móric megállapította, hogy a reformkor politikai vezető rétegének ismereteit és nézeteit az ország különböző területein azonos szellemben oktató és nevelő iskolák hozták egységes szintre, a szélesebb társadalmi tömegekre vajon nem érvényes? Ezek a vizsgálatok közelebbről vihetnek bennünket annak a kérdésnek az eldöntéséhez is, hogy vajon az Európa-szerte győzelmesen terjedő nacionalizmussal szemben valóban megvolt-e a régi Hungarus patrióta tudatnak, ahogy ezt Csáky Móric sejteti. Egyébként a források közé talán érdemes volna a szárnyait ekkor igen nehéz körülmények közt és lassan bontogató magyar hírlapirodalmat is bevonnai, amelynek — a cenzúra gáncoskodásai ellenére is — bizonyára volt része az egységesülő politikai közvélemény kialakításában.

BENDA KÁLMÁN

Otto Mazal: Byzanz und das Abendland, Ausstellung der Handschriften- und Inkunabelsammlung der Österreichischen Nationalbibliothek. Handbuch und Katalog. Akademische Druck- u. Verlagsanstalt. Graz/Austria 1981, 538 oldal, 96 (köztük 32 több színű) képpel.

O. Mazal professzor, a bécsi Nemzeti Könyvtár kézirat- és inkunabulum-osztályának vezetője főként a bécsi nemzetközi

bizantinológiai kongresszus tiszteletére rendezett szép kiállítás katalógusát úgy készítette el, hogy az nemcsak katalógusként értékes, hanem kitűnő kultúrtörténeti összefoglalásokat is nyújt.

A mű elején a szerző bevezetést ad a bizánci és a nyugati világ kulturális kapcsolatának kérdésébe, majd a mintegy 400 kiállított mű katalógusa következik tárgycsoportok szerint. Mindegyik csoportot rövid összefoglalás előzi meg. Így először a „Róma-gondolat” történetéről olvashatunk, a rájuk vonatkozó kiállított művek bibliográfiával történő felsorolása előtt, majd Bizánc és Nyugat történetének kapcsolatairól esik szó a 4.—15. századokban. Ezeket az általános jellegű részeket az egyes szaktudományok, szám szerint tíz, rövid középkori története követi, a történeti részek után a bemutatott művek katalógusával és bibliográfiájával. A bibliográfia előtt az egyes munkák könyvtárba kerülésének történetét olvashatjuk, s így többször szerepel Johannes Sambucus — kár, hogy magyar nevét nem említi a szerző, s így nem derül ki a kiváló nagyszombati orvos, későbbi királyi medicus magyar volta...

A katalógus nélkülözhetetlen mindazoknak, akik a középkori könyvek iránt érdeklődnek, sőt a rövid, de lényegremutató összefoglalások a középkori műveltség és tudomány történetével foglalkozók számára is hasznos segítséget nyújtanak. A könyv szervesen egészíti ki O. Mazal korábbi, hasonló jellegű összefoglalását, ill. katalógusát (*Wissenschaft im Mittelalter. Ausstellung von Handschriften und Inkunabeln der Österreichischen Nationalbibliothek. Prunksaal 22 Mai bis 18. Oktober 1975, Wien, Österreichische Nationalbibliothek, 1975, 296. oldal + 32 kép*).

KÁDÁR ZOLTÁN

Abdruck aller in der Wagnerischen Buchdruckerey in Ulm dermahlen sich befindenen Schriften. Mit einem Nachwort von Elmar SCHMITT. Reprint: Konstanz 1982. Universitätsverlag. 76, 32 [5] lev. + [12] l.

Az 1677-ben alapított ulmi Wagner-nyomda a 17. század végén egyike volt Németország vezető műhelyeinek. Matthäus Wagner korai halála után (1694) kiskorú fia, Christian Ulrich Wagner I. (1686—1763) a 18. század első évtizedében vette át az officina vezetését. Azonos nevű fia (1722—1804), aki 1750-tól vezette az ulmi nyomdát, még apján és nagyapján is túltett igényesség terén. Az immár harmadik generációbéli Wagnernek szinte vérben